

ЭПИГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ

1. *Civitas Sirmiensium et Amantinorum*

У драгоценом опису провинције Паноније који даје *Naturalis historia* Плинија Старијег, има једна реченица посвећена Сирмију и околини, . . . *Vacuntius in Saum Sirmio oppido influit, ubi civitas Sirmiensium et Amantinorum*¹. Иако кратка, она историчару поставља више питања: с којом данашњом реком треба изједначити *Vacuntius*; како објаснити навод да је насеље Сирмијум лежало на речном ушћу; да ли је анахроничан назив *oppidum* уз име Сирмија, иначе познатог као *colonia Flavia*; какав је заједнички положај Сирмијенза и Амантина у административној подели Срема за време раног принципата.

Језички и географски, идентификација Бас/кунтија с Босутом изгледа најбоље решење², премда Плинијева слика панонске хидрографије није у свему довољно јасна³. Босут се вероватно никад није уливао код самог Сирмија⁴, те се Плинијева белешка о месту ушћа ове реке има или сматрати обичном грешком (коју је можда изазвала употреба слабе карте) или тумачити као непрецизност: ушће

¹ *NH* III 148. *Varia lectio* не доноси ничег вредног пажње; тиме што је *oppido Sirmio* избацио као накнадан уметак, Th. Mommsen (*CIL* III p. 418) покушао је и да ублажи тешкоће које ова реченица повлачи.

² А. Мауер, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, 78 (претпостављајући с разлогом да је *Vacuntius* рђава транслитерација, са грчког, изворног *Basunt-*). М. Мirković (*Sirmium I*, Београд 1971, 14 и 92) мишљења је да би *Vas/cuntius* одговарао реци Босни; међутим, античко име Босне гласило је по свему судећи *Bas/thinus* и њено ушће није припадало подручју Сирмијенза и Амантина већ Бреука и (?) Озеријата (в. сад I. Војановски, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo 1974, 192—199).

³ Мirković, *loc. cit.*, 14, с правом указује да би се из Плинијевог описа закључило да су се *Colapis* (Купа) и *Vacuntius* уливали у Саву с једне стране а *Valdasus* (?Уна) и *Urpanus* (?Врбас) с друге. Додуше, правац Купиног тока у односу на Саву није паралелан току Уне и Врбаса.

⁴ Супротно домишљању Мајера, *op. cit.*, 78. Станица *Ad Basante* је могла носити име слично хидрониму *Vas/cuntius* а не лежати на тој реци.

лежи на тлу перегрине заједнице (*ubi civitas Sirmiensem et Amanthinorum*)⁵ а не код њеног административног средишта⁶.

О времену промене статуса Сирмија, који је од опидума постао римска колонија⁷, више пута се расправљало. Прелаз се свакако догодио под првом Флавијевском династијом, судећи по триби којој је град Сирмијум припадао (*Quirina*)⁸ и ознаци *colonia Flavia* која се даје његовом имену на неким натписима⁹. Постоје две могућности: узети да је појава Сирмија као домицила тројице сведока на дипломи из 73. године (*CIL XVI 18*) знак да је Сирмијум у томе часу већ имао колонијални ранг који је остао незабележен, пишчевом омашком, у *Познавању њироге*¹⁰, односно дати предност Плинијевом сведочанству и ставити настанак колоније у интервал између завршетка дела (77. г.)¹¹ и Домицијанове смрти (96. г.); у овом другом случају мора се претпоставити да је, абузивно, као *origo* сведока из 73. г. наведено насеље без градског статуса¹². Прва солуција се чини прихватљивијом будући да се географска обавештења Плинија Старијег оснивају на извору из Августовог доба¹³ и нису прилагођавана, осим изузетно¹⁴, променама које су наступиле у међувремену¹⁵.

Име, територија и историја заједнице Сирмијенза и Амантина су били предмет неколико претпоставки. Реч је вероватно о једној *civitas*¹⁶, те изгледа необично да се она квалификује помоћу два етника, од којих је први изведен од топонима; стога се некипут претпоставља да *Sirmienses* ту нису означавали племенску форма-

⁵ Тачније: на почетку територије Сирмијенза и Амантина (Плиније овде, као и у целом поглављу, следи Саву низводно — уп. речи *Saus per Colapianos Breucosque (defluit)*, коју је Босут одвајао од територије Корнаката (нема разлога да се она сматра само делом *civitas Sirmiensem et Amanthinorum* и да се сумља у припадност Корнакатима подручја где је диплома *CIL XVI 2* нађена), онако као што је доњи ток Босне делио Бреуке од (?)Озеријага (в. горе, нап. 2).

⁶ За ово друго тумачење је и Мirković, *loc. cit.*, 14 и 92.

⁷ Мirković, *loc. cit.*, 15, оправдано искључује могућност да је Сирмијум напредовао од опидума до колоније преко међуступена муниципија.

⁸ Нпр. *VHAD 10* (1908/9) 332 бр. 738 = Мirković, *loc. cit.*, 61 бр. 4; *CIL III 4491*; *CIL III 10249* = Мirković, *loc. cit.*, 84 бр. 89. Уп. и псеудотрибу *Flavia* наведену уз име једног легионара из Сирмија, *Споменик 75* (1933) 3—4 бр. 1.

⁹ Нпр. *CIL III 3320, 7429*. Уп. Н. Wolff, *Bonn. Jahrb.* 176, 1976, 106 нап. 179.

¹⁰ В. нпр. А. Mócsy, *RE Suppl. IX* (1962) 597.

¹¹ Уп. W. Kroll, *RE XXI* (1951) 299 sq.

¹² В. Мirković, *loc. cit.*, 15.

¹³ Kroll, *loc. cit.*, 304—306.

¹⁴ Уп. *ib.*, 306. Заслужује ипак да се подвуче случај колоније Сисције (*NH III 148*), Мirković, *loc. cit.*, 15.

¹⁵ Тако и Н. Wolff, *Acta musei Napocensis* 12 (1975) 158 са нап. 65.

¹⁶ Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* Budapest 1958, 106 са нап., 179, подвлачи једински облик *civitas* у Плинија према множинском *civitates duae Boiorum et Azaliorum* с натписа из Пицена (А. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Amsterdam 1975, бр. 281, 281a, 578sq.). Није, међутим, сасвим искључено да је Плиније грешком везао две перегрине заједнице, чија је управа била смештена у истом насељу, у једну заједницу.

цију већ само становнике опидума *Sirmium*¹⁷. Према општем мишљењу, *civitas Sirmiensem et Amantinorum* је престала да постоји с оснивањем колоније Сирмија, утопивши се у *ager* новог града¹⁸. Како су на тлу насеља *Bassianae* (Петровачка Градина код Руме) нађени надгробни натписи једног Амантина из раног I века н.е.,¹⁹ и једне породице домородачких достојанственика (*principes*) у перегриној *civitas*) из Трајанове или ране Хадријанове владе²⁰, поставило се питање да ли је *civitas Sirmiensem et Amantinorum* обухватала Басијане. У случају да јесте, тешко је објаснити присуство перегриних функционера на сирмијском агеру после формирања колоније Сирмија и чињеницу да су Басијане постале независан град под Хадријаном (в. ниже); у случају да није, мора се узети да је извештан број Амантина остао вањ *civitas Sirmiensem et Amantinorum*. Због општег предубеђења у територијалну подударност између перегриних заједница и муниципалитета који су их наследили²¹, дато је преимућство другој алтернативи и претпостављено је постојање, око Басијана, једне *civitas Amantinorum* независне од *civitas Sirmiensem et Amantinorum*²², односно једне амантинске енклаве у скордичкој заједници²³.

Обе хипотезе су формулисане с дужном опрезношћу; оне, заиста, повлаче собом више тешкоћа. Један недавни налаз, међутим, показује да су засноване на погрешној премиси: *colonia Flavia Sirmium* није одмах инкорпорисала сву територију перегрине *civitas*

¹⁷ Mócsy, *Bevölkerung*, 76 и 106 нап. 179. Помен перегриног Сирмијенза у време после оснивања колоније (в. ниже) оповргао је ову претпоставку; осталом, у близини има и других примера (*Cornacates*, *Tricorn(i)enses*) да се имена перегриних заједница, насталих, изгледа, распарчавањем скордичке државе дају према насељу где је седео *praefectus civitatis* (уп. F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969, 264sq.). С погледом на интензивно мешање Скордиска и старинаца у последњој фази скордичке историје, није чудно да ономастички материјал Сирмијенза и Скордиска у I/II веку показује илирских елемената (*Glavus Navati f.*, *Sirmiensis* посведочен на дипломи из 123. г., носи према Русуовој анализи илирско име и илирско-келтски патроним; слично ствар стоји и са Скордиском *Terso Precionis f.*, *CIL III 3400*, с краја I века), а материјал Трикорњана (уп. S. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, I, Beograd 1976, 107 нап. 5) трачких елемената.

¹⁸ Mócsy, *Bevölkerung*, 77, и *Pannonia and Upper Moesia*, London—Boston 1974, 114 (с извесном резервом); Mirković, *loc. cit.*, 15.

¹⁹ *CIL III 3224*, уп. Dušanić, *Arch. Iug.* 8 (1967) 67 и 76 нап. 6, 7, 9.

²⁰ *Ž. A.* 17 (1967) 188—201 бр. 2, 214 sq.

²¹ Ову подударност М. Мирковић ипак није сматрала апсолутном, *loc. cit.*, 16 и 92.

²² Mirković, *loc. cit.*, 17 и 92, указујући на могућност да Ptol. II 15, 2, који почиње свој попис најважнијих панонских племена Амантинима, циља баш на ову *civitas*. Није искључено да се Птоlemeјев помен Амантина има узети за њихову организацију насталу поделом раније заједнице Сирмијенза и Амантина после стварања колоније Сирмија (в. ниже) а не за какву њихову ранију заједницу, али ствар остаје нејасна с обзиром на краткоћу Птоlemeјевог пописа и чињеницу да те Амантине Птоlemeј погрешно локализује на север провинције.

²³ Dušanić, *Arch. Iug.* 8, 68.

Sirmiensem et Amantinorum, као што то нису учинили и неки други панонски и ванпанонски градови у аналогним случајевима²⁴. Прималац војне дипломе издате 20. августа 123. г. војсци Дације *Porolissensis*, по имену *Glavus Navati f(ilius)*, има за ознаку порекла скраћеницу *Sirm*. Први издавач документа и сви који су се том дипломом досад служили сматрају да је скраћеница садржала име колоније Сирмија, разрешујући је (аблативом *originis*) *Sirm(io)*²⁵. По моме знању, то би био први случај да се једном римском поданику peregrиног статуса званично припише као домицил колонија римских грађана²⁶, и такав поступак ми изгледа немогућим. Очеvidно је да се ради о етнику изведеном из имена peregrине *civitas*. Следствено, (дативску) адресу документа треба читати *Glavo Navati f(ilio) Sirm(iensi)*. Ова исправка утврђује паралелно постојање, за извесно време, колоније Сирмијум и *civitas Sirmiensem*; питање је да ли је *civitas* и даље била уједињена с амантинском под заједничком именом *Sirmiensem et Amantinorum*. Чак и кад бисмо установљење колоније Сирмија датовали у Домицијанову владу, и то њену последњу годину (96), *Glavus* је морао бити регрутован у часу кад је колонија већ била рођена: 25 или 26 година нормалне службе у *auxilia* води нас од 123. у 98. или 97.; околност да је *honesta missio* из 123. г. додељена само малом броју коњичких одреда Дације *Porolissensis* показује да се радило о некој врсти награде војницима који су учествовали у Трајановом Партском рату и који су зато били отпуштени о прописаном року ако не и пре њега²⁷.

Сведочанство о peregrином Сирмијензу из 123. г. помаже нам да решимо неке историјско-топографске проблеме везане за Срм у првом и почетку другог века н.е. Колико се зна, два најраније организационе јединице које су Римљани ту створили биле су

²⁴ Довољно је овде указати на занимљиве односе града Аквинка и племенске *civitas* Ерависка, о којим в. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, 141 sq.

²⁵ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București 1973; *Dacia* 18 (1974) 155—178; *Banatica*, Reșița 1975, 75—84; *Revue Roumaine d' Histoire*, București 1975, 539—548; *Inscriptiones Daciae Romanae I*, бр. 7. Уп. Dobó, *op. cit.*, бр. 198a.

²⁶ Изузетност такве формуле подвлачи и Wolff, *loc. cit.*, 158, не сумњајући у њу и наговештавајући студију о питањима која она покреће. У очекивању Волфовог рада (уп. id., Bonn. Jahrb. 176, 1976, 105—106) напомињем само то да би се допуна *Sirm(io)* на дипломи из 123. г. морала бранити аналогјамом с докумената чија официјелност одговара официјелности диплома; ја нисам нашао одговарајућих примера.

²⁷ Уп. Душанић—Vasić, *Germania* 52 (1974) 425. Гледиште I. I. Russu-a (*Banatica* 1975, 83) да је реч о учесницима у борби са Сарматима и Слободним Дачанима 117/118. г. не погађа суштину ствари. Све јединице наведене у дипломи су коњичке, очеvidно из састава *vexillation(um) eq(uitum) Moesiae Infer(ioris) et Daciae* забележених на Dessau, *ILS* 2732. Разуме се, *honesta missio* није морала наступити одмах по обављању задатака за који је одређена као награда, и вероватно је да су се примаоци привилегије из 123. г. борили још почетком Хадријанове владе као и остали аугзилијари Дације, али за разлику од осталих својих вршњака по служби који нису били на Истоку они су добили „часни отпуст“ већ 123.

civitas Sirmiensium et Amantinorum на западу и *civitas Scordis-
corum* на истоку²⁸. Граничиле су се по линији која је текла источно
од Басијана (*CIL* III 3224), вероватно ближе Акуминку него Баси-
јанама²⁹. После формирања колоније Сирмија под Веспасијаном(?),
обе *civitas* су наставиле да делују, с тим што је она западна из-
губила комад своје територије у корист колоније и што се можда
распала у *civitas Sirmiensium* и *civitas Amantinorum*. Тешко
је тачно рећи које земљиште је тада заузимала колонија, а које
Сирмијензи и Амантини.³⁰ Распоред раних натписа ове области као
да указује да је главнина западног Срема већ од почетка припала
сирмијском агеру³⁰ док је заједница Амантина заузимала регион
Беочин—Басијане³¹; ако је ствар тако стајала, перегрини Сирмијен-
зи су вероватно живели на тлу данашње Мачве³². Овакво стање је
трајало до оснивања басијанског муниципија, посведоченог на
надгробнику из Крушедола³³. Датум оснивања се може извести;
terminus ante quem, свакако доста удаљен од термина *ad quem*, је
помен колоније Басијана под Каракалом³⁴. Готово је извесно да се

²⁸ О овој другој в. Душанић, *Arch. Jug.* 8, 68 (са напоменама).

²⁹ Има више разлога да верујемо да су панонски Скордисци били већ почетком I века н.е. сведени на доста узак појас земље уз обалу Дунава у источном Срему, уп. Parazoglu, *op. cit.*, 264 sq., 272 sqd. У истом правцу указује и распоред налаза скордичког новца у најмлађој фази ковања.

³⁰ *CIL* III 10249 = Mirković, *loc. cit.*, 84 бр. 89 (Сусек, крај I — почетак II века?); *VHAD* 10 (1902/9) 335 sq. бр. 383 = Mirković, *loc. cit.*, 80 sq. бр. 77 (Јарак, прва половина II века?); *ILJug* 281 = Mirković, *loc. cit.*, 81 бр. 78 (Ново Хопово, II век ?) биће млађи од Хадријана (надгробник Марка Улпија Тита, центуриона више легија; мало је вероватно да је до тог положаја дошао римски грађанин прве генерације). Напоменућу да се споменик из Сусека (дигнут *T. Fl. T. fil. Quir(i)n. Severo Gogaeno*) обично приписује романизованом Келту (име *Gogaenus*) а његово налазиште Корнакатима (инкорпорисаним у територију Сирмија). Ово друго је лако могуће, иако потпуно муниципиализовање подручја Корнаката није, изгледа, наступило пре Хадријана (Птоlemeјево ћутање о Корнакатима се да објаснити и његовим усредсређивањем на важнија племена); прво је недоказиво јер *Gogaenus* звучи као (источни) етник или псеудоетник (уп. W. Kubitschek, *Imperium Romanum tributim discriptum*, Wien 1889, 229 и 263).

³¹ За Басијане в. горе, нап. 19, за Беочин *VHAD* 11 (1910/11) 128 бр. 750 = Mirković, *loc. cit.*, 81 sq. бр. 79 (гранични камен између земљишта викуса по имену Јосиста и земљишта адсигнираног Тиберију Клаудију Приску, префекту *alae I civium Romanorum*; крај I века?). *Vicus* илирског имена је највероватније лежао — судећи и по положају Беочина — у оквиру амантинске *civitas*; изузимање домородачких поља у корист римских официра (уп. и Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, 114 sq.) није проширивало територије римских градова али је припремало тај процес.

³² Југоисточна граница Паноније обухватала је не само Мачву већ и крај до Колубаре и Тамнаве (средњовековна *Sirmia Ulterior*) у доста знатној дубини, уп. Душанић, *Arch. Jug.* 8, 70 sq. и 78sq. нап. 83; *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 6 (1977) 66sq. Поред Сирмијенза, на том простору је могло бити и других административних јединица (царски домен на југу, *municipium Spondent* или *Podent*. (*Z. A.* 15, 1965, 85 sqd. и *Arch. Jug.* 8, 79 нап. 84) у Тамнави ?) али је тамошња топографија сасвим неизвесна.

³³ *Z. A.* 15 (1965) 85sqd., уп. *Z. A.* 17 (1967) 201 нап. 21.

³⁴ *Z. A.* 17 (1967) 202—204 бр. 4 (где се настанак колоније датије у 214). Љубазношћу управе Музеја у Темишвару добио сам фотографију овог споменика, која омогућује две исправке (антропоними; крај р. 8) досадашњег читања.

скраћенице *Bas.*³⁵ односно *Bass.*³⁶ за домицил двеју особа у документима зрелог II века тичу муниципија *Bassiana*³⁷. Временски, први податак нас доводи до саме Хадријанове владе, која је вероватан контекст за формирање нашег муниципија и с погледом на Хадријанову политику према панонском лимесу и с погледом на гентилициј *Aelius* дат породици забележеној на крушедолском споменику³⁸. Има још једна индикација да су Басијане *municipium Aelium*. Историчар цара Хадријана, Флегонт из Тралеса, говорио је у своме изгубљеном делу о Скордисцима као панонском племену (*ethnos*)³⁹. Већ је изражена природна претпоставка да је повод укључењу Скордиска у Флегонтов текст била посета Хадријана 124. г. провинцији⁴⁰; по моме мишљењу, контекст се пре може приписати некаквој Хадријановој мери која се тичала Скордиска него пишчевој историјској реминисценцији или путописној радозналости⁴¹. Према свему реченом та је мера значила укључивање скордичке *civitas* у новоформирани *municipium Bassiana*, чија је територија узета од peregrinих *civitates*: Скордиска⁴², Амантина

р. 6—8 натписа: —⁹/*strorum* [-]it[i]lus E.⁷[/].*lurus dec(urio) col(oniae)*⁸/ [B]ass(ianarum) II vi[r]. После *ca/strorum* долази gentile дедиканта (размак између Т и V указује да је између ових слова било мало I), можда [i]it[i]lus, најчешће у Панонији од свих gentila на -*itius* (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 160; *Titius Crescens* с натписа *Сјоменик* 75, 1933, 3sq. бр. 1, биће пореклом из Сирмија). Дедикантов конгомен је тешко реконструисати; долази у обзир *E/[b]lurus* ако су трагови урезивања на крају р. 6 случајни или резултат клесареве непажње.

⁶⁵ *Ann. ép.* 1969/1970, бр. 633 col. II (списак ветерана легије II Traiana, регрутованих 132. или 133. године, отпуштених 157. г.; Nicopolis у Египту): *C. Licinius Crispinus*. Питање је како је Криспин, као једини војник из Илирика на списку који броји 133 имена, доспео у легију. Тешко је претпоставити да је за њу регрутован у Европи; могућно је да се као припадник једне панонске вексилације, легијске или аугзилијарне, нашао у Хадријановом рату у Јудеји, у којем је вероватно учествовао и деташман легије II Traiana (уп. E. Ritterling, *RE XII*, 1924, 1488), и том приликом прешао у II Traiana.

³⁶ *CIL XVI* 132 (из 189 г. ?, уп Н. Wolff, *Chiron* 4, 1974, 482 нап. 3): прималац дипломе је извесни [] Луцилијан из Поролиса, ожењен Секундином из Басијана(?); имали су два сина и кћер Луциду.

³⁷ Ови документи досад нису коришћени у радовима о римском Срему. Напоменимо да је gentile *Licinius* посведочено у натпису код Хртковаца (*Mirković loc. cit.*, 80 бр. 76; уп. и једну стелу из Сирмија, *ib.*, 88 бр. 101, р. 1) и, можда, у једном графиту из Крчедина (*Ž. A.* 17, 1967, 202 и 215 бр. 3).

³⁸ Душанић, *Ž. A.* 15 (1965) 90 и 105sq.

³⁹ *Steph. Byz.* s. v. *Skordiskoi* (= *FHG III* 607, frg. 17; *FrGrHist* 257 F 20). Уп. Ф. Папазоглу *Зборник Фил. фак. у Београду IX—1* (1967) 61—66.

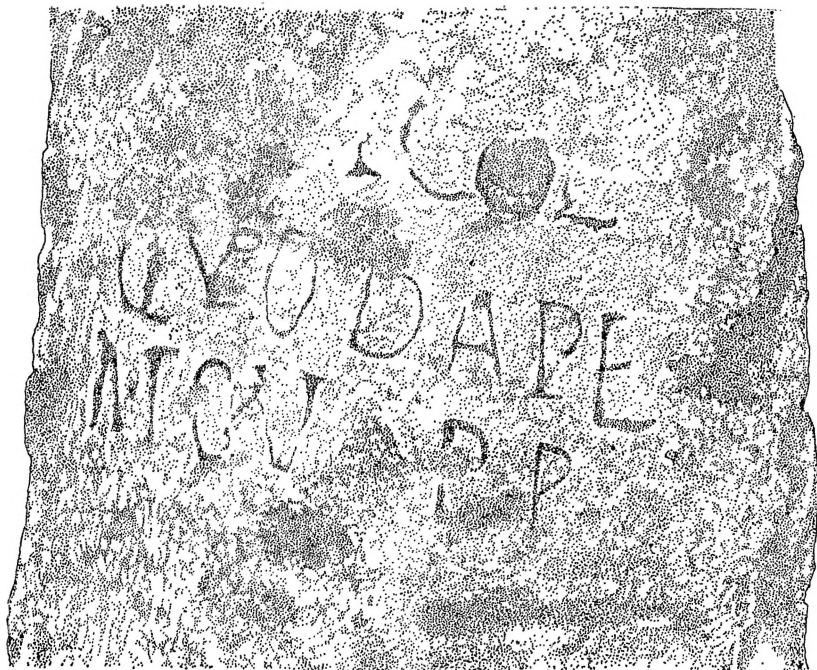
⁴⁰ Уп. Папазоглу *loc. cit.*, 62 са нап. 4.

⁴¹ Слично као и контекст белешке сачуване у Стефана Византијског о Мурси (s. v.): κτίσις Ἀδριανῶν. W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian*, Leipzig 1902, 73 sq., је довео у везу Стефанову чланчиће о Мурси и Скордисцима, и оба сматрао рефлексом Хадријановог рата против Сармата 118. г. (уп. Papazoglu, *Pletena*, 278 нап. 284). Очеvidно је, међутим, да у Хадријаново доба Мурса није лежала на тлу Скордиска и да њена промоција у колонију, која је изискивала насељавање ветерана и Италика, није могла пасти већ 118. г. (уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 76sq.).

⁴² Бар у III веку, regio Bassianensis допире до најудаљенијег (према истоку одн. југоистоку) појаса Срема, в. *Arch. lug.* 8, 70 и 78 нап. 73sq. (Тител, Добановци).

Сл. 1. Миљоказ из Трикорнија, фотографија натписне површине
 Fig. 1. Milestone from Tricornium, photograph of the inscribed surface.

Сл. Миљоказ из Трикорнија, цртеж натписне површине
 Fig. 2. Milestone from Tricornium, drawing of the inscribed surface.

двеју лигатура (V,L; P,I). Претпоследње слово је готово извесно Р (могло би се читати R само у случају да је коси потез био краћи и мање окомит него што је очекивано). Знак који следи је лигатура L,E; клесар је то подвукао урезавши најнижи хоризонтални потез дубље и дуже од осталих два. ³ На почетку реда има места за [g]; ипак, према натписна површина ту није теже страдала, не показује трага овом слову. Оно је могло бити исписано само бојом(?) или чак стајати на крају претходног реда, где је камен недовољно изглачан и (сала) слабије очуван. Од A у лигатури A,V видљива је лева хаста, иако оштећена и урезана доста плитко; није јасно да ли је слово садржало попречну црту (као A у другом реду) или је урађено без ње (као A на почетку трећег реда). Оба P су оштећена али несумњива. Сачуваност натписне површине је таква да се с поузданошћу може рећи да после другог P у реду није било више слова и, истовремено, да је то последњи ред натписа.

Миљоказ је стајао на путу који је од Сингидунума водио према Трикорнију и даље на исток. Његов налаз је од користи за утврђивање трасе пута; тим питањем ће се бавити Д. Бојовић у засебном чланку. Предмет моје белешке је помен намесника у р. 2, чија појава представља главну епиграфско-историјску вредност новог споменика.

Натпис је припадао типу који није редак на римским миљоказима, особито оним из источних провинција Царства: име цара (и чланова *domus Augusta*) у дативу, име града који миљоказ посвећује своме владару (владарима), име намесника провинције у (апсолутном) аблативу, као нека врста формуле за датовање⁴⁵. Формулација текста је таква да је он ближи дедикацији него натпису правог миљоказа, те не изненађује одсуство података о грађењу или обнови пута и положају милијарија на одсеку саобраћајнице. Прво сачувано слово у р. 1 било је вероватно P; долази најпре у обзир титула [*p(atri)*] *p(atriciae)* на завршетку посвете цару, или речи [*r(es)*] *p(ublica)* (*col(oniae)*) које опредељују, на начин својствен III веку⁴⁶, карактер заједнице-дедиканта. Без обзира на околност што није сасвим извесно да на почетку р. 2 треба читати S, јасно је да колонија забележена у р. 1 мора бити Сингидунум: Трикорнијум је лежао знатно ближе Сингидунуму него другој горњомезијској колонији на овом путу, Виминацију⁴⁷, и свакако је припадао територији античког Београда⁴⁸.

⁴⁵ Уп. Т. Pekáry, *Untersuchungen zu den römischen Reichsstraßen*, Bonn 1968, 16 sqq. и 77sqq.; I. König *Chiron* 3 (1973) 419sqq. Тип је познат и из провинција суседних Горњој Мезији, Тракије (L. Ognenova, *Eirene* 2, 1964, 155—164; non vidi, уп. *Ann. ép.* 1966, 374) и Доње Мезије (A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest 1040, 106; уместо града дедикант је у овом случају кохорта II Flavia Brittonum) на пример. Готово идентична формула нашој среће се на Хадријановом миљоказу из Скупа, с тим што је тамо легат наведен пре колоније Scirpinorum и што је на крају натписа милијарија забележена (*Сиомешк* 71, 1931, 209 бр. 556). Огненова сматра да је ова врста миљоказа-посвете постављена пред царев пролазак односним путем али то већином неће бити случај.

⁴⁶ Уп. примере из Британије, *RIB* I 2222, 2240, 2250.

⁴⁷ Трикорнијум је смештен, приближно, на половини растојања између Сингидунума и насеља Aureus Mons (код данашње Сеоне), које се наводи у *Itin. Hieros.* (567, 5) као *civitas*. Тај податак, међутим, не значи да је Aureus Mons био колонија средином III века. Уп. M. Mirković, *Inscr. Més. Sup.* I, с. 38sq.

⁴⁸ *Ib.*, стр. 37sq.

Помен колоније од помоћи је за датовање ритопечког споменика чији је горњи део, с именом цара, данас изгубљен. Иако се време унапређења Сингидунума из муниципалног у колонијални ранг не да прецизно одредити с потпуном сигурношћу, вероватно је да се тај догађај одиграо, као и у случају Виминација, 239. године⁴⁹. Теже је доћи до термина *ante quem* за подизање миљоказа. Он је свакако старији од краја III века, кад је, отприлике, намесништво наше провинције прешло из надлежности сенатора у надлежност витезова. Два елемента натписа, бележење Улпијевог преномена и избор речи *legatus* да се означи његово звање⁵⁰ — током зрелог трећег века њу све чешће замењује реч *praeses*, и у случају намесника из сенаторског сталежа⁵¹ — као да померају ову границу дубље у прошлост. Имајући у виду да се престало, како изгледа, с постављањем миљоказа у Горњој Мезији у време заједничке владе Валеријана и Галијена, све до почетка IV века, и да су, напротив, миљокази Гордијана III, Филипа Арабљанина, Деција, Требонијана Гала-Волузијана и Емилијана сразмерно чести на тлу ове провинције⁵², ритопечки споменик треба ставити највероватније у четрдесете или педесете године тог столећа. Груб изглед стуба и натписа иде у прилог предложеном датовању јер су милијарији у критичним годинама између с. 240 и с. 260. уопште врло примитивне израде⁵³.

Фасти горњомезијских легата показују многе празнина у овом размаку. Посведочено је — засад само у наративним изворима — намесништво шесторице људи: Северијана (244. г.), Пакацијана (247/8. г.), Деција (248. г.)⁵⁴, Требонијана Гала (250/1. г.)⁵⁵, Емилијана (252/3. г.) и Ингенууса (259/60)⁵⁶. Осим Северијана, сви су они управљали Горњом Мезијом у оквиру већих провинцијско-војних целина, створених као ванредна мера ради успешнијег отпора варварским нападама на фронту средњег и доњег Дунава⁵⁷, и у том својству постајали императори или узурпатори. Ниједно од побројаних имена не одговара антропонију у р. 2 ритопечког натписа. Имајући у виду оскудност и једностраност наше изворне грађе⁵⁸,

⁴⁹ *Ib.*, стр. 32.

⁵⁰ Скраћенице *p. p.*, уместо обичнијих *pr. pr.*, треба читати *p(ro) p(raetore)* а не *p(raeside) p(rovinciae)*; уп. напр. Dessau, *ILS* 1040, 2350, 5847.

⁵¹ В. G. Barbieri, *L'albo senatorio da Settimio Severo a Carino* (193—285), Roma 1952, 562sq.; W. Ensslin, *RE* Suppl. VIII (1956) 599sq.

⁵² Уп. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970, 22—24 (мањи број миљоказа који нису ушли у Мочијев преглед не мењају ову слику).

⁵³ Уп. *ib.*, 208 са нап. 77.

⁵⁴ Уп. S. Dušanić, *Chiron* 6 (1976) 436sq. са нап. 56.

⁵⁵ Stein, *op. cit.*, 103sq., сматрао је Требонијана Гала само доњомезијским гувернером, али више околности указују да се његова команда протезала и на легије Горње Мезије.

⁵⁶ В. о. њяма Stein, *op. cit.*, 56sq., 102sqq.

⁵⁷ Уп. J. Fitz, *Die Vereinigung der Donauprovinzen*, Studien zu den Militärgrenzen Roms, Köln 1967, 113sqq.

⁵⁸ R. Syme, *Danubian Papers*, Bucharest 1971, 213 ('Moesia Superior makes a poor showing, in contrast to the other province (Moesia Inferior) which is rich in inscriptions and coins from the Greek cities.' '... this province forfeited importance after Trajan's annexation of Dacia.' '... 'There is a dearth of new inscriptions.').

која бележи горњомезијске легате једино ако стоје у нарочитој вези с престолом и царском историјом, није чудно што миљоказ о којем је реч уводи нову личност у фасте провинције. Наш Улпије, како изгледа, није ни иначе посведочен; уопште узевши, количина сачуваних података о сенату III века знатно заостаје за количином података о сенату ранијег доба. На првом месту се поставља питање слова DAP: почетак когномена или група трију (D, A, P) односно двеју (D, Ap() или Da(), P) радикалних скраћеница? Колико знам, *cognomina* која почињу словима Dap врло су ретка (Daphnus, Dapsilis) и нису сматрана довољно достојанственим да би се давала деци сенатора. Од преосталих могућности најпривлачнија је читати D(omitius) Ap(). Једна угледна породица из Амастриса на Понту дала је крајем II века конзула Марка Улпија Арабијана (suff. c. 196)⁵⁹ и, под Каракалом, сенатора Марка Улпија Домиција Аристеја Арабијана⁶⁰ конзуловог сина који је вероватно и сам добио *fascēs* иако та појединост досад није утврђена. Горњомезијски легат са ритопечког милијарија би лако могао бити Аристејев син: с обзиром на углед предака, он би смео очекивати конзулат доста рано (природно је претпоставити, према каријери Арабијановој и Аристејевој, да је имао 40-ак година око 235—240) и постати намесник провинције проконзуларног ранга под Гордијаном III или, најдоцније, у првим годинама владе Филипа Арабљанина; како смо видели, баш у том периоду списак горњомезијских намесника c. 240—c. 260 оставља највише расположивог простора. Извођење Улпијевог порекла од понтских Улпија Домиција било би још уверљивије да се последња два знака у његовом имену онако како је исписано на новопронађеном споменику дају читати Ar(). У томе случају би се морао претпоставити породични когномен, Ar(*abi-anus*) или Ar(*istaeus*). Будући да је когномен, вероватно, почињао словима Ar(), број могућих разрешења је знатно већи. Не треба изгубити из вида имена Луција Домиција Аполинариса, пријатеља Плинија Млађег и Марцијала⁶¹. Он је био гувернер малоазијске провинције Ликије-Памфилије око 93/4—95/6, пре него што ће постати (суфектни) конзул 97⁶². Није искључено да је *gentile* Domitius у полионимији понтских Улпија резултат некаквих породичних веза куће из Амастриса са кућом Домиција Аполинариса; пошто је *patris* ове друге чак у северној Италији, очекивало би се да је претпостављена веза успостављена за време службеног боравка Домиција Аполинариса у области Мале Азије. Успомена на давног рођака, познатог и цењеног из више разлога па и због његових пријатељстава с првим

⁵⁹ Barbieri, *op. cit.*, 122 бр. 532. Уп. А. Degrassi, *Fasti consolari dell' Impero Romano*, Roma 1952, 55.

⁶⁰ Barbieri, *op. cit.*, 123 бр. 534, 604sq.; W. Eck, *RE Suppl.* XIV (1974) 939 бр. 34.

⁶¹ E. Groag, *RE* V (1903) 1347 бр. 33; Syme, *JRS* 58 (1968) 147.

⁶² В. Kreiher, *Die Statthalter Kleinasien unter den Flaviern*, Diss. München 1975, 115.

писцима римске књижевности, могла је утицати на родитеље нашег Улпија да му изабере когномен *Ap(ollinaris)*⁶³.

Београд.

С. Душанић.

SUMMARY

S. Dušanić: TWO EPIGRAPHICAL NOTES

I The *Civitas Sirmiensium et Amantinorum*

Being a *peregrinus*, *Glavus Navati f. Sirm.*, the recipient of the newly-published diploma of A.D. 123 (*Inscr. Tac. Rom. I*, no. 7), could not have cited the colony of Sirmium as his *origo*, though the first editor's expansion *Sirm(io)* has been generally accepted (cf. H. Wolff, *Bonn. Jahrbh.* 176, 1976, pp. 105 f.). *Glavus* must have originated from a community of *peregrini*, and the *civitas Sirmiensium et Amantinorum* happens to be mentioned in Pliny, *NH* III 148; hence, the completion *Sirm(iensis)* is required. The parallel existence of the *colonia Flavia Sirmium* (founded probably by Vespasian) and the *civitas Sirmiensium et Amantinorum* (or, if the latter split into two after the foundation of the colony, the *civitas Sirmiensium* and that of the Amantini) recalls the case of Aquincum and the Eravisci (cf. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, pp. 141 f.), and a number of others. It also explains the fact, enigmatic so far, that Bassianae lay in the area of the Amantini (*CIL* III 3224) but remained outside of the *ager coloniae Sirmiensi*s (two *prin[cip]es*) of a *civitas peregrina*, obviously the Amantine, are attested there under Trajan or early Hadrian, *Živa Antika* 17, 1967, pp. 198 ff., 214 f. no. 2). The complete municipalization of the soil of Srem occurred as late as Hadrian's reign (perhaps in the year of his visit to Pannonia, A. D. 124), when Bassianae became a *municipium* (*Živa Antika* 15, 1965, pp. 85 ff., 106f.; for the date cf. *Ann. ép.* 1969/1970, no. 633 col. II, and Phlegon's note on the Scordisci, Jacoby, *FGrHist* 257 F 20, the context of which seems to have been the same event) at the expense of the territory of the Scordisci and of the eastern part of the territory of the Amantini. It is probable that, at the same occasion, the *ager coloniae Sirmiensi*s spread to the rest of the *civitas Sirmiensium*.

II A New Governor of Moesia Superior

An acephalous milestone, erected by the *col(onia) S(ingidunensium)*, has been recently discovered at Tricornium (on the road Sirgidunum-Viminacium). Its inscription (figs. 1—2; for the text see the Serbian version) names a new legate of Moesia Superior, a certain Q. Ulpius DAP. As the milestone should be attributed to the period c. 240-c. 260 (the foundation of the colony of Singidunum, probably in A. D. 239, provides the *terminus post quem*; a *terminus ante quem* c. 260 is suggested i.a. by the fact that no third century milestone more recent than the joint rule of Valerian and Gallienus is known so far in Moesia Superior), it is tempting to identify our Ulpius as an (otherwise unattested) son of M. Ulpius Domitius Aristaeus Arabianus, a senator under Caracalla (Barbieri, *Albo*, no. 534). In view of his estimated age, the senator's son could well have been given the Upper Moesian governorship under Gordian III or in the early years of Philip (except for 244/5), a dating which the state of the Upper Moesian *Fasti* would recommend for other reasons too. If one assumes (nothing more than a possibility) a connection of relationship between the Domitii from Vercellae (cf. L. Domitius Apollinaris, the governor of Lycia-Pamphylia under Domitian, *PIR*² D 133) and the Ulpii (Domitii) from Amastris, Q. Ulpius D(omitius?) *cognomen* (a reading *Ar* () seems hardly possible) might be completed *Ap(ollinaris)*.

⁶³ Дуго памћење знаменитих предака у римским аристократским породицама епохе Царства нашло је занимљив одраз у једном натпису IV века (*CIL* VI 1743), о којем в. J. Morris, *Bonner Jahrbh.* 165 (1965) 88sq. и Syme, *Danubian Papers*, 190sq. — Ако би одсуство гентилиција Domitius у досад објављеним сведочањствима о Марку Улпију Арабијану (suff. c. 196) значило да је тек његов син укључио помен Domitium у своје име, онда ликијско-памфилској намесништво Луција Домиција Аполинариса није могло имати директног утицаја на склапање породичне везе између наших Улпија и Домиција (ови други су могли имати и једну малоазијску грану). Природно, веза се могла остварити и у самом Риму.